

Міністерство освіти і науки України

ПВНЗ Університет Короля Данила

БІБЛІОТЕКА



# «Під Крутами країни честь обороняла юність»

Тематичний бібліографічний покажчик

До пам'яті героїв Крут

ІВАНО-ФРАНКІВСЬК

2020

**Укладач та комп'ютерний набір:**

***Чікальова С.О.*** - бібліотекар Університету Короля Данила

**Під Крутами країни честь обороняла юність: тем. бібліографічний показчик /уклад. С. О. Чікальова .- Івано-Франківськ: Бібліотека УКД, 2020 . – 32 с.**



Історичні дати - не тільки пам'ять про минуле, а й ключ до того, щоб у майбутньому уникнути помилок минулого. Українські юнаки загинули і власною кров'ю вписали героїчну сторінку в історію визвольних змагань нашого народу. Адже коли на таку свідому самопожертву здатна молодь - нація незнищенна.

Показчик відтворює бібліографію творів і досліджень про бій під Крутами та Героїв Крут, що дозволяє більше дізнатися про одну з вікопомних подій Української революції 1917-1921 років – бій під Крутами. Вчені-історики вважають, що саме завдяки мужності і відданості юнаків під Крутами, Україна відбулася як держава. Бій під Крутами був одним із епізодів першої російсько-української війни, яка почалася в грудні 1917 року і закінчилася в березні 1918-го. Кажучи сучасними словами — гібридної війни, яку Росія розпочала проти Української народної республіки. Цей бій через століття порівнюють із сучасними епізодами бойових дій на Донбасі, а саме з обороною Донецького аеропорту.

Пропонується для широкого загалу читачів: усім, хто цікавиться історією своєї незалежної Батьківщини.

© Бібліотека Університету

Короля Данила, 2020

*«Ви стали прикладом усім,  
Про Вас нікому не забути!  
В понурій темряві віків  
Світити будуть завжди Крути!...»  
Леся Храплива*

Крути, 29 січня 1918 року... Символ героїзму та відданості нашого юнацтва і символ національної трагедії . 29 січня 1918 року відбувся бій між київськими студентами і більшовиками під Крутами, де полягло в нерівній боротьбі 300 студентів. За часів радянської влади про бій під Крутами було забуто. Тільки в останні роки історики почали активно вивчати наявні матеріали. І хоча зараз виникає більше питань, ніж відповідей, незмінним залишається факт: битва під Крутами – одна з визначних сторінок історії України, що її ми маємо пам'ятати.

З середини 1917 р. процес встановлення радянської влади в Україні почав відбуватися збройним шляхом. За відсутності відповіді від уряду УНР ультиматум більшовицького російського уряду 4 грудня призвів до відкритої війни. З прийняттям Четвертого універсалу 22 січня 1918 р. ситуація лише загострилася. озброєний наступ більшовиків супроводжувався насаджуванням радянської влади, тож до кінця 1917 р. під більшовицьку владу уряду Леніна відійшли Харківська, Катеринославська та Полтавська губернії.

Загроза подальшого просування більшовиків на Київ підштовхнула українську патріотичну молодь до поповнення армійських лав. На початку січня 1918 р. відбувалося формування Студентського куреня ім. Січових Стрільців одночасно зі створенням Гайдамацького коша Слобідської України. До куреня вступали студенти Київського університету Святого Володимира, Українського народного університету, гімназисти старших класів 2-ї української гімназії Кирила і Мефодія, курсанти юнацької школи, а під час бою під Крутами – 80 добровольців із підрозділів Вільного козацтва з Ніжина. Дві

сотні юнаків очолив студент Українського народного університету – Андрій Омельченко.

В середині січня 1918 р. петроградський Раднарком розгорнув повномасштабний військовий наступ проти Української Народної Республіки. Зайнявши Полтаву, на захід просувалися радянські загони під командуванням М. Муравйова, а з Гомеля наступав на Бахмач "революційний" відділ Р. Берзіна. Нечисленні війська Центральної Ради чинили слабкий опір агресорові.

28 січня обидві радянські колони з'єдналися на вузловій залізничній станції Бахмач. Українські частини без бою відступили до ст. Крути. Муравйов розпочав підготовку до наступу на Київ уздовж залізниці Бахмач – Ніжин – Дарниця.

Радянські загони, які наступали з Полтави, отримали назву 1-ї Революційної армії (командувач – П. Єгоров). Основні сили цієї армії знаходилися в Бахмачі: відділи петроградських, московських і тверських червоногвардійців (разом 1 500 бійців), а також бронепотяг № 2.

Загін Р. Берзіна став називатися 2-ю Революційною армією, загальна чисельність якої досягала 3 500 вояків, 400 моряків, 12 гармат. Частина цих сил залишалася в Гомелі, а безпосередньо у Бахмачі перебували 436-й Ново-Ладозький і 534-й Ново-Київський полки, відділ балтійських моряків та бронепотяг ім. В. Леніна.

Загальне командування операціями проти Центральної Ради залишилося в руках М. Муравйова. На мітингу в Бахмачі він закликав своїх бійців: *"Наше бойове завдання – взяти Київ... Жаліти київських мешканців нема чого, вони терпіли гайдамаків – нехай знають нас і одержать відплату. Жодного жалю до них! Кров'ю заплатять вони нам. Якщо треба, то каменя на камені не залишимо"*.

Військовими силами Центральної Ради, які ввечері 28 січня відступили з Бахмачу до ст. Крути, командував сотник Ф. Тимченко.

Тривалий час найбільш боєздатною частиною під його командою був бойовий відділ 1-ї Української військової юнацької школи під командою сотника А. Гончаренка. Але кількатижневе перебування на позиції й відсутність підкріплень негативно вплинули на бойовий дух юнаків і 23 січня школа самочинно повернулася на відпочинок до Києва (саме це й змусило Ф. Тимченка без бою залишити Бахмач).

Відтак, під командою сотника Ф. Тимченка залишилося не більше 300 бійців: жменька глухівських вільних козаків, рештки куреня Смерті й 13-го Січового полку, бронепотяг під командою сотника М. Ярцева і бойовий потяг сотника С. Лощенка.

Ввечері 28 січня невеличкий відділ петроградських червоногвардійців виїхав із Бахмача слідом за українськими частинами, але на станції Плиски нашттовхнувся на бойовий потяг С. Лощенка і підрозділ куреня Смерті.

Коротка розмова між представниками обох сторін скінчилася перестрілкою. Червоні поспішили від'їхати до Бахмача, кинувши напризволяще кількох своїх людей.

Коли пізно ввечері до Плисок прибув радянський бронепотяг, українських вояків на станції вже не було. В околицях червоногвардійці знайшли лише тіло свого взводного командира, який був в числі тих, хто не встиг залишити Плиски кількома годинами раніше. Захисники Центральної Ради на цей час відступили до ст. Крути.

Начальник зв'язку при військах М. Муравйова, не зорієнтувавшись у географії залізничних станцій, поспішив повідомити до штабу В. Антонова-Овсієнка про зайняття ст. Крути. В дійсності, цю станцію все ще займали українські війська.

Це не востаннє у радянському штабі плутали географічні назви. За кілька днів червоне командування, повідомляючи про запеклий бій з українськими частинами за переправи через річку Супій на Полтавщині, помилково вказало місцем подій річку Трубіж.

Відтоді історики, слідом за авторами цього донесення, згадують у своїх працях про бої на річці Трубіж, яких в дійсності там в січні 1918 р. не було...

Не маючи надії успішно протистояти переважаючим силам ворога, Ф. Тимченко готувався відвести свої сили зі ст. Крути до Ніжина. Лише звістка про підхід підкріплень з Києва стримала його від відступу.

Хоча переважна більшість вояків київської залоги дотримувалася нейтралітету в українсько-радянській війні, командувач Київського військового округу М. Шинкар зміг відправити на фронт кілька підрозділів, готових битися з більшовиками.

Але при цьому українське командування не змогло належним чином оцінити стратегічне становище. В той час, як М. Муравйов зосереджував сили для наступу на бахмацькому напрямку, у штабі Київського військового округу очікували головного удару з боку Полтави.

Завдяки цьому, на полтавський напрямок було скеровано свіжі й найбільш боєздатні підрозділи: 1-шу сотню Січових стрільців, бойовий курінь чорних гайдамаків 2-ї Української військової школи, загін Сердюцького ім. П. Дорошенка полку (разом 500 бійців).

Натомість до ст. Крути відправлено 300 виснажених юнаків 1-ї Української військової школи, які після докорів М. Шинкаря погодились повернутися на позиції. Разом із юнаками зголосився їхати на фронт Помічний курінь Січових стрільців (116 чоловік).

Призначений для несення охоронної служби у Києві, Помічний курінь було створено в середині січня 1918 р. з ініціативи патріотичної української молоді – студентів Київського університету Св. Володимира та Українського народного університету, а також учнів 2-ї Української гімназії ім. Кирило-Мефодіївського братства.

Курінь мав у своєму складі лише одну сотню, що налічувала 120 чоловік – студентів, гімназистів, слухачів фельдшерської школи. Отаманом куреня був студент С. Король, 1-ю сотнею командував студент Українського народного університету Т. Омельченко.

Більшість січовиків були погано екіпіровані, майже не вміли поводитися зі зброєю. *"Вправи офіційно не провадились, а як провадились, то з ініціативи якого-небудь роєвого. І тільки на кілька день перед від'їздом куріня на фронт приділено для муштрових вправ старшин Богданівського полку, але за такий короткий час не багато їх навчили"*, – свідчив сучасник.

Незважаючи на відсутність належного військового вишколу, сповнені патріотичних почуттів студенти й гімназисти не вагались вирушити на порятунок батьківщини. Як згадував інший мемуарист, *"треба лише було глянути на їхні обличчя і побачити екзальтований вираз очей, щоб зрозуміти, що всякі резонні доводи безсилі змінити їхнє рішення йти на фронт і битися з ворогами Української Держави"*.

Ввечері 28 січня бойовий відділ 1-ї Української військової школи і Помічний курінь Січових стрільців виїхали на фронт. Разом з ними їхав начальник 1-ї Української військової школи сотник Д. Носенко, який мав перебрати командування військами на бахмацькому напрямку.

З надзвичайним піднесенням чекали оборонці ст. Крути на прибуття підкріплень. Та коли о 4 год. ранку 29 січня ешелон з 1-ю Українською



юнацькою школою й студентською сотнею прибув до ст. Крути, на Ф. Тимченка і його бійців чекало розчарування.

Боездатність стомлених і виснажених юнаків 1-ї Української військової школи залишала бажати кращого, а "Січові стрільці" виявились невишколеними й зле екіпірованими студентами й гімназистами, які заледве надавались до участі в бойових діях.

Сотник А. Гончаренко відразу ж відправив юних січовиків (серед яких був і його молодший брат) подалі від залізниці, на крайню ліву ділянку позицій. *"Студентській сотні роздано по одній чи дві обойми з попередженням, аби поводитись обережно, бо ж багато було таких, що стріляти не вміли,"* – згадував один з січовиків.

Тим часом, бронепотяг М. Ярцева і бойовий потяг С. Лощенка здійснили наскок на ст. Плиски, зайняту авангардом червоних. Свідок подій так описував цей бій: *"Ярців маневрував зі своїм броневиком Крути – Плиски, які були зайняті уже більшовиками, котрих заважали покрити вогнем гармат Лощенко і Ярців. Вони, згасивши світла, рушили на Плиски о годині 5-й ранку, саме тоді, коли вивантажувалися прибулі з Києва юнаки з військової школи та Студентського куреня СС. Більшовицька артилерія з-поза Плисок вже обстрілювала Крути. Бахмач був у руках московських військ. Лощенко і Ярців, влетівши з броневиками на станцію, відкрили шалений вогонь по москвинах. Які були втрати – тяжко сказати, бо, "погравши на бандурі" яких з 20 хвилин, наші бронепотяги вийшли зі станції".*

Сотник Д. Носенко, який перебрав командування бойовим відтинком під Крутами, вважав свої сили недостатніми для успішної оборони проти більшовиків. Він негайно наказав підготувати на схід від залізничної станції позиції для оборони. Виконуючи наказ, бійці взялися копати шанці по обидва боки від високого залізничного насипу.

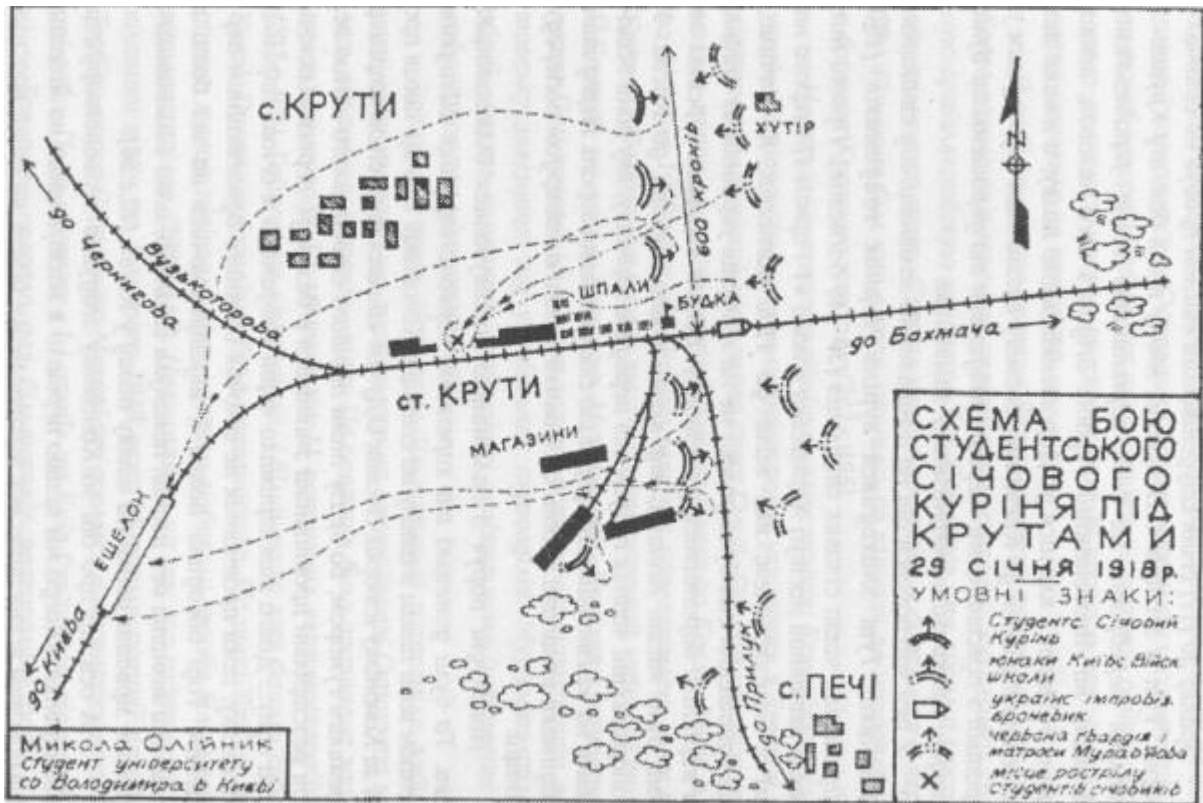


Схема бою під Крутами. Праве крило прикривав насип вузькоколійки "Чернігів-Ічня", з лівого ж флангу окопувалися прямо в полі. Джерело: [vijsko.milua.org](http://vijsko.milua.org)

Споруджена лінія оборони простягалася на кілька кілометрів, забезпечуючи позицію від флангового обходу.

Як свідчив мемуарист, дислокація і чисельність противника не лишилися таємницею для захисників ст. Крути: *"Наші розвідчі стежі, вислані навколо, виявили, що в селах ворога немає, а на ст. Бахмач і Плиски до 3 000 москалів, з них до 1500 матросів, які мають доброї конструкції панцирки, військом керує Муравйов"*.

Щоб ускладнити червоним просування на захід, було пошкоджено залізницю на ділянці між станціями Плиски і Крути. Довідавшись, що на ст. Плиски знаходиться ворожий бронепотяг, Д. Носенко надвечір 29 січня вислав кінний відділ куреня Смерті в обхід цієї станції з завданням пошкодити колію.

Але червоногвардійці відбили напад, не давши відрізати себе від сполучення з Бахмачем.

Зневірившись у можливості протистояти більшовикам, 13-й Січовий полк від'їхав у запілля для демобілізації. Під командою сотника Д. Носенка лишилися 100 вільних козаків й вояків куреня Смерті, 300 юнаків 1-ї Української військової школи й 116 січовиків Помічного куреня.

Як стверджував у спогадах А. Гончаренко, разом сили оборонців ст. Крути налічували 20 старшин і 500 бійців. Носенко був упевнений, що не зможе втримати позицію без підкріплень. Сотник Ф. Тимченко від'їхав до Ніжина, щоб спробувати переконати розташований там курінь ім. Т. Шевченка приєднатися до оборони ст. Крути.

Похмурого ранку 30 січня захисники ст. Крути все ще чекали підкріплень, коли з Києва прибув потяг роззброєних вояків, що прямували з фронту Першої світової війни додому.

Вартовий старшина пропустив на схід ешелон фронтовиків, які пообіцяли не чіпати пошкоджену залізничну лінію й перейти до Плисок пішки. Але доїхавши до місця пошкодження, солдати полагодили колію і продовжили свій шлях залізницею.

Відділ юнаків, який виїхав слідом на бойовому бронепотязі С. Лощенка не встиг перешкодити ремонтній команді, зате потрапив під вогонь радянського бронепотягу. В ході короткої перестрілки чимало юнаків отримали поранення, після чого потяг повернувся до ст. Крути.

Тепер було зрозуміло, що ворожий наступ не забариться. Готуючись до появи противника, юнаки залягли в імпробізованих шанцях по обидва боки від залізничного насипу.

Ліворуч розташувалися 2-га юнацька і студентська сотні, праворуч – 3-тя і 4-та юнацькі сотня. 1-ша сотня залишалася у резерві правого крила. Бронепотяг Ярцева і бойовий потяг Лощенка мали відбивати ворожий натиск вздовж залізничної лінії.

Вислана на схід українська розвідка спостерігала, як на обрії з'явилися ешелони противника. За кілька кілометрів від лінії оборони червоні зупинилися; з вагонів поспіхом вивантажилися озброєні бійці. Як згадував один з червоногвардійців, *"бійці наших загонів здебільшого зовсім не знали військової справи, навіть вишикуватися не могли без штовханни"*.

На північ від залізничного насипу до наступу готувався загін московської червоної гвардії, південний відтинок зайняли петроградські червоногвардійці. Загін матросів-балтійців, ймовірно, знаходився у резерві. Бронепотяги мали просуватися вперед залізницею.

Петроградці пішли в наступ першими. Червоногвардійці впевнено простували в бік ст. Крути, не відразу помітивши попереду імпровізовану лінію оборони. Сотник А. Гончаренко згадував: *"Вчасним ранком червоні розпочали свій наступ в зімкнутих колонах; виглядало так, якби йшли на парад, занедбуючи найпримітивніші засоби безпеки... Передні частини червоних, йдучи в зімкнутих колонах, очевидно, були певні нашої втечі, а зі станційної служби по апарату на їхні виклики ніхто їм не відповідав. Тільки-но червоні зблизились на відстань стрілу, ми їх привітали сильним огнем 4 сотень і 16 кулеметів. Щойно під прямими стрілами переходили вони до розстрілень, поносячи великі втрати в своїх рядах. Наступні відділи уже з потягу приймали бойовий порядок"*.



**"Бій під Крутами" художника-баталіста Леоніда Перфецького**

Та водночас, українське командування отримало тривожні вісті з запілля: курінь ім. Т. Шевченка у Ніжині заявив про підтримку радянської влади. Це загрожувало оборонцям ст. Крути ударом в запілля. Не зволікаючи, А. Гончаренко наказав усім підрозділам відступати. Першою мала відходити до ешелонів студентська сотня, слідом – 2-га, 3-тя і 4-та юнацькі сотні. 1-ша сотня отримала наказ прикривати відступ.

Відступ розпочався у вечірній темряві, коли на правому крилі противник знову перейшов до наступу. Командирам петроградської червоної гвардії нарешті вдалось підняти своїх бійців до атаки.

*"Наш розлючений командир т. Воробйов кидається з боку на бік з револьвером в руках, командує: "Перебіжка!" і ми перебігаємо, незважаючи на сильний вогонь противника, – свідчив один з червоногвардійців. – Потім чуємо крик: „В атаку!“, – і кидаємось вперед, схоплюючись з гайдамаками врукопашну і, нарешті, вибиваючи їх з окопів та зі станції".*

На багатьох відтинках імпровізованої лінії оборони відступ був безладним і хаотичним. Лише настання темряви дозволило юнакам відірватися від противника.

Московські червоногвардійці перейшли до атаки лише тоді, коли помітили рух у ворожому таборі. *"З боку станції залунав гуркіт вагонів, яких зчіплюють, і негайно в небі розчинився дим паротягу, який відходив. Червоногвардійці зрозуміли, що ворог рятується втечею. Без усякої команди бійці кинулися вперед, – згадував учасник атаки. – Все перемішалось, районні підрозділи переплутались: вперемішку з замоскворецькими бійцями кинулися вперед краснопресненці й рогожці. Червоногвардійців охопив могутній порив. Люди самі стихійно обрали головний напрямок: центр ворожих шанців і залізничну станцію...Якби у ворога збереглася рішучість до боротьби, то в степу перед Крутами на місці червоногвардійських загонів залишилася б кривава мішанина. Але, на щастя для нас, юнкерський заслон, залишений в шанцях, був цілковито деморалізований нашим штурмом. Юнкери припинили вогонь і, висипавши сірою масою з шанців, щодуху кинулися до станції".*

Як згадував один з бійців студентської сотні, кілька кілометрів відступу здавалися січовикам справжньою вічністю. *"Коли ми були біля нашого потягу, який чекав на недобитків десь далеко в полі, мало у кого лишилось по три-п'ять куль, – свідчив інший мемуарист. – Небагато було тих, яким вдалося відступити з нашого відтинку: кількадесят ранених та стільки ж зі зброєю в руках".*

Командир студентської сотні, сотник Т. Омельченко, отримав смертельне поранення. За свідченням одного з юнаків, чимало його товаришів було поранено: *"Вечоріло, коли зібралися майже всі вояки до потягів, що чекали і що кожної хвилині готові були рушити в напрямку Києва. Два вагони, відведені для ранених, були переповнені, відвели третій. Сестри і санітари наспіх перев'язували ранених... Уже в вагонах сотні рахували свої ряди. Кожна не долічувала 5-10 юнаків, Студентський курінь до 50 студентів".*

Як стверджував у спогадах А. Гончаренко, загальні втрати захисників ст. Крути склали 10 старшин і близько 250 бійців – переважно поранених юнаків 1-ї Української військової школи. Крім того, безвісти зникла чета зі складу студентської сотні, в числі бійців якої був і молодший брат А. Гончаренка.

Командир юнаків згадував: *"При докладнім особистім перегляді довідався, що не оказалось й цілої чети студентської сотні до 30 людей, хоч командир сотні все запевняв, що вони ось-ось надійдуть. Вислав я розвідку, затримав ешелон – та все було даремно"*.

Червоногвардійці наближались і ешелон був змушений рушити, не дочекавшись решти своїх бійців. З вікон вагонів юнаки встигли обстріляти ворожу лаву, перш ніж потяг віддалився на захід, а виснажені й пригнічені бійці нарешті отримали змогу перепочити. *"Страшний день ще гудів у нас в ухах, а втрати в людях, понесені в ім'я державності, взивали до помсти"*.

Доля студентської чети, яка не встигла приєднатися до свого підрозділу, склалася трагічно. Заблукавши у темряві, січовики вийшли до залізничної станції в той час, коли її вже зайняли московські червоногвардійці. Оскільки у намоклих від снігу валянках, які носили юні бійці, втекти виявилось неможливо, усі вони потрапили до полону.

Комісар 1-го Московського червоногвардійського загону Є. Лапідус свідчив, що єдиного серед полонених офіцера москвичі відразу ж застрелили. Ледь вдалося умовити червоногвардійців не поспішати з розправою над іншими бранцями. Полонених студентів і гімназистів було розміщено під вартою в одному з військових ешелонів червоних.

День 30 січня став для полонених фатальним. *"Наступного дня, коли ми від'їздили зі ст. Крути, потяг по дорозі зупинився за наказом Єгорова, з вагону було виведено всіх затриманих і за 300 кроків від потягу їх розстріляли розривними кулями"*, – свідчив Є. Лапідус.

Перед стратою учень 2-ї Української гімназії, 19-річний уродженець Галичини Григорій Піпський, заспівав гімн "Ще не вмерла Україна", який підхопили й інші полонені. *"Одного гайдамака, який утік від червоногвардійців до села за 4 версти і по дорозі скинув з себе одяг, червоногвардійці витягли з-під печі в одній хаті, куди він втік, побили і, привівши до місця, де були розстріляні інші, розстріляли, не з першого разу, не поціливши в нього відразу смертельною кулею... – згадував Є. Лапідус. – Я підійшов до вбитих, потім підійшов до Єгорова і запитав, чому їх розстріляли. Єгоров, затакуючись папіроскою і посміхаючись, відповів, що дозволив він червоногвардійцям тому, що вони наполягали на цьому".*

Результати розкопок, здійснених невдовзі на місці розстрілу, засвідчили, що всього було страчено 28 полонених. За твердженням кількох сучасників, сімох бранців, які так чи інакше unikнули розстрілу, червоні відправили в заплілля.

Незважаючи на втрати, Муравйов був задоволений результатом бою. Радянський командувач вважав, що завдав поразки самому Петлюрі (якого в дійсності під Крутами не було). 30 січня він надіслав Раднаркому і В. Антонову-Овсієнку повідомлення про те, що *"після дводенного бою, Перша революційна армія Єгорова при підтримці Другої армії Берзіна біля ст. Крути розбила контрреволюційні війська Ради..."* Муравйов не мав сумнівів, що долю української столиці вже вирішено.

На похоронах звучали промови Грушевського та інших державних діячів, і тоді героїв Крут вперше порівняли зі спартанцями. Мовляв, 300 українських вояків стали на захист Батьківщини і всі як один загинули – що, звичайно, не відповідало дійсності. Але саме ця аналогія закріпилася в історичній літературі, про 300 загиблих багато писали в діаспорі, цей міф у такому вигляді популярний і нині. Але бій під Крутами назавжди увійшов до історії як символ жертвності й ідеалізму. Та водночас, це ще й символ невмілого стратегічного планування.



В радянській історичній літературі бій під Крутами всіляко намагалися замовчати. У тритомній "Українській РСР в період громадянської війни" (1967 р.) про бій під Крутами згадано лише одним коротким реченням.

Схожим чином автори енциклопедичного видання „ Великий Жовтень і громадянська війна на Україні" (1987 р.) роз'яснили читачам, що в січні 1918 р. біля ст. Крути *"точилися запеклі бої між радянськими частинами і військами української буржуазно-націоналістичної контрреволюції"*. Дбаючи лише про чистоту "марксистсько-ленінської концепції", радянські дослідники менше всього піклувалися про дослідження історичної дійсності.

На жаль, в українській історичній літературі також не обійшлося без "міфотворчості" на тему Крут. Після поразки визвольних змагань чимало українських публіцистів прагнули "героїзувати" сторінки історії 1917-1921 рр., не намагаючись розібратися в тому, що ж власне тоді сталося. За аналогією з 300 загиблими спартанцями під Фермопілами, стали писати про "300 полеглих" під Крутами.



**Гравюра на честь Крут, 1935 рік**

Згадуючи про подвиг студентів і гімназистів Помічного куреня, чимало сучасників геть забули про подвиг юнаків 1-ї Української військової школи, які винесли на своїх плечах основний тягар бою.

Аби додати героїки до крутянських подій, почали писати про багнетну атаку студентської сотні проти наступаючих сил червоних – хоча в дійсності така атака могла стати лише смертним вироком для невишколених і погано екіпірованих юних січовиків.

Але найбільша плутанина в історії крутянських подій пов'язана з датою самого бою. Коли в березні 1918 р. уряд УНР вирішив вшанувати пам'ять загиблих під Крутами, виявилось, що в штабі українського командування немає докладних відомостей про час, місце і перебіг бою.

Наприкінці січня 1918 р. у Києві палахкотіло більшовицьке повстання, централізоване управління військами припинилося, зв'язок між столицею і фронтом був відсутній. Бійці, які відступили з-під Крут до Києва, потрапили у вир кількадечних вуличних боїв. Далі був опір наступові червоних загонів на столицю і відступ на Волинь...

Більшість документів українських частин в ході цих боїв було знищено. Визначити дату крутянського бою зі слів його учасників виявилось непросто, оскільки для багатьох з них це був лише епізод безнастанних бойових дій.

Зате у радянській пресі вказувалася точна дата зайняття "переможцями" станції "Крути" – 29 січня. В дійсності, це було хибне повідомлення зі штабу Муравйова, яке насправді стосувалося станції "Плиски". Та оскільки інших достеменних свідчень у розпорядженні представників української влади не було, цю дату вирішили вважати правильною.

У наступні десятиліття саме день 29 січня став для українців "днем Крут". На жаль, історики ніколи не намагалися пояснити, чому в спогадах деяких учасників бою, в тому числі й написаних безпосередньо після тих подій, днем крутянського подвигу все ж таки названо 30 січня...

В радянські часи надійної інформації про бій під Крутами і сьогодні недостатньо. Зокрема, не вдається встановити особи та біографії усіх загиблих. На Західній Україні та в діаспорі практично щороку вшановувалась їхня пам'ять. Але в Радянській Україні про них намагалися забути, могили на Аскольдовій горі було знищено. Після цього вперше вшанування відбулося тільки 29 січня 1991-го року, причому коли на місці колишнього пам'ятника встановлювали березовий хрест, місцеві мешканці навіть не розуміли, про яку подію йде мова. А вже коли героїв Крут почали вшановувати на державному рівні – аж у 2004-му, – той бій став однією з основних подій національної пам'яті українського народу: він відзначається на рівні з проголошенням незалежності УНР та злуки УНР і ЗУНР.

2006 року на місці бою під Крутами встановили меморіал. Основним елементом споруди є 10-метрова червона колона - копія колон фасаду червоного корпусу Київського національного університету ім. Т. Шевченка, звідки було більшість увічнених студентів-героїв. Поруч з пам'ятником відтворено залізничну станцію з паровозом і вагонами, в яких відкрито експозицію, присвячену боротьбі за незалежність України в 1917-1919 роках. Також меморіальний комплекс включає в себе каплицю. Поблизу пам'ятника викопано невелике озеро у формі хреста.

До 80-річчя подій під Крутами Нацбанк України випустив ювілейну монету номіналом в одну гривню. А в лютому 2019 року у прокат вийшов фільм "Крути 1918", що розповів про героїчну битву українських студентів.



**Меморіал пам'яті героїв Крут на Чернігівщині**

Втрати більшовицьких військ під Крутами були значними, сягали тільки вбитими 300 вояків.

Герої Крут стали взірцем захисника Батьківщини – як і «кіборги» в новітній історії України. Ці образи закріпилися в інформаційному просторі та суспільній свідомості тому, що ми не знаємо поіменно хлопців, які там загинули, і цей узагальнюючий образ для нас є певною мірою моральною сатисфакцією. Ці хлопці захистили Батьківщину у найважливіший момент, коли цього не захотіли чи не змогли зробити інші.

Ціною своїх життів студенти й юнкери затримали наступ ворога на чотири дні. Це дало можливість придушити в Києві повстання більшовиків, не дати супротивнику з ходу захопити українську столицю, а також вчасно підписати мирний договір із Німеччиною й її союзниками (Брест-Литовський договір), який призупинив захоплення України більшовиками.

Цей бій через століття порівнюють із сучасними епізодами бойових дій на Донбасі, а саме з обороною Донецького аеропорту.

Схилимо ж голови у скорботі за тими, хто віддав життя за незалежність України і за свій народ.

***Бій під Крутами – символ патріотизму і жертвності в жорсткій боротьбі за нашу єдину незалежну рідну країну - Україну.***

***Збережемо історичну пам'ять !***

## ***РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА***

1. Бій під Крутами в національній пам'яті: Збірник документів і матеріалів / упоряд.: О. М. Любовець та ін. – К.: ДП НВЦ «Пріоритети», 2013. – 288с.
2. Бойко О. Д. Історія України: навч. посіб. – 3-є вид., випр., доп. / О. Д. Бойко – К.: Академвидав, 2007. – 688 с.
3. Бойко О. Д. Крути, бій 1918 / О. Д. Бойко // Енциклопедія Історії України. У 10 т. Т. 5. Кон-Кю / редкол.: В. А. Смолій [та ін.]. – К.: Наук. думка, 2008. – С.420-421.
4. Грушевський М. С. Новий період історії України за роки від 1914-до 1919/ М. С Грушевський. – К.: Либідь, 1992. – 245с.
5. Герої Крут. Лицарський подвиг юних українців 29 січня 1918 року / упоряд. І. Ільєнко. – Дрогобич: ВФ «Відродження», 1995. – 348 с.
6. Крути. – Енциклопедія українознавства. – Львів, 1993. – Т. 3. – С. 1194.
7. Крути: збірка у пам'ять героїв Крут / уклад.: Осип Зінкевич, Надія Зінкевич. – К.: Смолоскип, 2008. – 419 с.
8. Крути: Січень 1918 року: документи, матеріали, дослідження, кіносценарій / Історико-культурологічне товариство «Герої Крут»; уклад. Ярослав Гаврилюк. – К.: Просвіта, 2008. – 839 с.
9. Куць М. М. Крути: Поема, поезії, переклади / Микола Куць; ред. В. М. Харитоненко. – К.: Вид-во Харитоненка, 2004. – 320 с.
10. Остафійчук В. Утворення Центральної Ради. Її внутрішня і зовнішня політика / В. Ф. Остафійчук // Історія України : сучасне бачення .–К., 2008. – 204 с.

11. Політична історія України. ХХ століття: у 6 т. Т.2. Революція в Україні (1917-1920) / І.Ф.Курас [та ін].- К.: Генеза, 2003. - 168 с.
13. Петренко В. Бій під Крутами: Народження нового міфу //100 великих загадок історії України – К.: "Арій", 2008 – 308 с. .
14. Радченко Л.О. Історія України /Л. О. Радченко, В. І. Семененко; під ред. М. І. Бондаренка. - К.: Радіоаматор, 2004. –520 с.
15. Сорока Ю. В. Бій під Крутами / Ю. В. Сорока. – К.: Золоті ворота, 2013. – 120 с.
16. Українська революція 1917-1921 рр.: подвиг героїв Крут: матеріали наук. читань / Укр. ін-т нац. пам'яті; Ін-т історії України Нац. акад. наук України; ред. В. Ф. Верстюк; рец.: А. О. Буравченков, Г. П. Савченко. – К.: Вид-во ім. О. Теліги, 2008. – 173 с.
17. Українська Народна Енциклопедія / під ред. І. Ходака.–Львів: «Червона Калина», 1996. – 643 с.
18. Шаров І. Ф. 100 визначних місць України / Ігор Шаров; ред. Юрій Іванченко. – К.: Преса України, 2003. – 510 с.: іл.

### ***Публікації:***

1. Антончик Л. Крути-наша слава, наша історія: сценарій темат. заходу / Л. Антончик // Укр. культура. – 2004. – № 1. – С. 36-37.
2. Багрій Л. Г. Пам'яті героїв Крут: сценарій / Л. Г. Багрій // Позаклас. час. – 2005. – № 23-24. – С. 34-35.
3. Берко П. Крути. Смерть і воскресіння // Літопис Червоної Калини. – 1993. – № 1-2. – С. 13-15.

4. Бойко О. Героїчна сторінка Української революції. Бій під Крутами // Історія в сучасній школі. – 2013. – № 1. – С. 44–47.
5. Бухонський Ю. В. Історична драма «Крути»: сценарій / Ю. В. Бухонський // Позаклас. час. – 2007. – № 12. – С. 7-8.
6. Войтко В. По кривавій, по дорозі нам іти у світ... // Журавлик. – 2008. – №1. – С. 7.
7. Гопко З. Г. Крути: незгасна пам'ять і урок історії / З. Г. Гопко // Класному керівнику УСЕ для роботи. – 2010. – № 12. – С. 38-40.
8. Горак В. Драма біля станції Крути: [сучас. точка зору на політ. події] / В. Горак // День. – 2006. – 5 трав. – С. 8.
9. Гургула І. Крути: не тільки слава, ай біль і сором / І.Гургула // Високий замок. – 1996. –30 січ. – с. 41.
10. Гудзь Л. В. «Понад Крутами вічність у сурми сурмить...»: (Вечір пам'яті, 9-11 кл.) / Л. В. Гудзь // Вихов. робота в шк. – 2012. – № 12. – С. 30-33.
11. Дещинський Л. З історії створення збройних сил Української Народної Республіки (березень 1917 –квітень 1918 рр.) / Л. Дещинський, В. Голубко // Розбудова держави. –1996. –№ 6. –С.50–55.
12. Замашка І. І. Кращі із кращих за свободу сміливо стали без вагань: сценарій про молодь, яка загинула під Крутами / І. І. Замашка // Позаклас. час. – 2005. – № 23-24. – С. 31-33.
13. Зінкевич Осип. Трагедія Крут: крізь призму минулого й сучасного / Осип Зінкевич // Літ. Україна. – 2008. – 31 січня. – С. 1.
14. Ільєнко І. Подзвін не змовкає: [Про події під Крутами ] // Дніпро. – 1996. – N 3-4. – С. 79-85.



15. Ільєнко І. Відсвіт Крутянського Чину / І. Ільєнко // Літ. Україна. –1994. –17 лют. (№8–9). –С. 7.
16. Козинець Н. П. Памяті героїв Крут присвячується / Н. П. Козинець // Класному керівнику УСЕ для роботи. – 2013. – № 12. – С. 21-27.
17. Кресан А. О. Волі народної дзвін: події під Крутами 29 січня 1918 року / А. О. Кресан // Історія та правознавство. – 2012. – № 34-36. – С. 80-84.
18. Криваві Крути // Кіровоград. правда. – 2008. – 29 січ. – С. 4.
19. Крижанівська Т. Бій під Крутами // Вісн. Книж. палати. – 2003. – №1. – С.46-47.
20. Лісовський В. Р. Вони стали на захист Батьківщини: пам'яті героїв Крут (29 січня 1918 року) / В. Р. Лісовський // Шк. Біб-ка. – 2008. – № 12. – С. 43-45.
21. Макей Л. І все-таки Крути не забути! / Л. Макей // Народ. слово. – 2009. – 3 лют. – С. 1, 4.
22. Міщенко І. Безневинно покарані: [Ще один спогад про героїв Крут]/ І. Міщенко // Укр. культура. – 2006. – №9. – С. 3.
23. Могильницька Г. «Понад Крутами – вічність у сурми сурмить!»: до Дня пам'яті героїв Крут / Г. Могильницька // Дивослово. – 2008. – № 1. – С. 25-27.
24. Музиченко Я. Крути. По інший бік трагедії: чому загиблі оборонці Києва стали героями, а не жертвами / Я. Музиченко // Україна молода. – 2012. – 27-28 січ. – С. 7.
25. “Нас тут триста, як скло, товариства лягло”: [матеріали про бій під Крутами 1918 р.] // Літ. Україна. –1993. –28 січ. - (№ 4) – С. 6. : фото.
26. Обрин С. Нас було тільки триста... (Присвячується героям Крут): сценарій / С. Обрин // Позакл. час. – 2004. – № 23-24. – С. 73-75.

27. Омельченко В. Під Крутами Росія чавила Україну / В.Омельченко // Укр. газ. –1995. –19 січ. (№ 2). –С. 8.
28. Про вшанування пам'яті Героїв Крут : Указ Президента України від 15.01.2007 р. № 15/2007 // Уряд. кур'єр. – 2007. – 18 січ. - № 9. – С. 4.
29. Примак Т. К. «От де, люде, наша слава, слава Україні»: до Дня пам'яті борців за волю України, що полягли під Крутами у січні 1918 року / Т. К. Примак // Класному керівнику УСЕ для роботи. – 2012. – № 12. – С. 14-17.
30. Про вшанування подвигу Героїв Крут: Указ Президента України // Уряд. кур'єр. – 2008. – 27 груд. – С. 12.
31. Про відзначення подвигу героїв бою під Крутами : Постанова Верхов. Ради України від 16.05.2013 р. № 261-VII // Відом. Верхов. Ради України. – 2014. – №1. – Ст. 34.
32. Пшеничний М. Крути, Крути – не забути...: 95-та річниця бою під Крутами / М. Пшеничний // Слово Просвіти. – 2013. – 31 січ. – 6 лют. – С. 2.
33. Романчак С. А. Любіть Україну: позакласний захід, присвячений пам'яті героїв Крут / С.А. Романчак // Історія та правознавство. – 2007. – № 30. – С.24-27.
34. Рудик М. К. Крутянські спартанці, або як нищили цвіт нації: сценарій / М. К. Рудик // Позаклас. час. – 2007. – № 12. – С. 9-16.
35. Сидоржевський М. Туга за свободою: [До річниці бою під Крутами] / М. Сидоржевський // Літ. Україна. – 2007. – №4. – 1 лют. – С. 3.
36. Сербин Р. Крути. Пощади ніхто не просив / Р. Сербин, Х. Кононенко// За вільну Україну. –1993. –28 січ. (№ 11).– С. 2.
37. Скорина О. Крути. Тут кров юнацька пролилась... / О. Скорина // Демокр. Україна. – 2007. – 27 січ. – С. 8.

38. Слава, народжена в огні: бібліографічні джерела про бій під Крутами / Н. Регідайло // Вісн. Кн. палати. –2008. –№ 2.–С. 47–49
39. Фіщенко Н. Любіть Україну, як вірні сини... (Вшанування пам'яті героїв Крут) / Н. Фіщенко // Позаклас. час. – 2004. – № 23-24. – С. 69-72.
40. Шевченко С. Шульгини: інгульська сторінка. / С. Шевченко. – Кіровоград, 2013. – С. 81.
41. Шепель Ф. Чижевський і Шульгини/ Ф. Шепель // Наше місто. 2014. – 12 черв. – С. 4.
42. Шибіко Т. І. На Аскольдовій могилі поховали їх... / Т. І. Шибіко // Позаклас. час. – 2006. – № 23-24. – С. 25-28.
43. Яворський І. Крути: дотик болю / Ігор Яворський // Літ. Україна. – 2013. – 31 січ. – С. 14.
44. Яремчук А. Немеркнучі Крути/ А. Яремчук //Укр. культура. – 2006. – № 6. – С. 24-25.

### ***СПИСОК КНИГ ФОНДУ***

#### ***БІБЛІОТЕКИ УНІВЕРСИТЕТУ КОРОЛЯ ДАНИЛА***

1. Бій відлунав.../ упоряд. В. О. Рос. — Чернігів: РВК «Деснянська правда, 2006. — 96 с.
2. В ім'я майбутнього нації. Документи і матеріали про організацію допомоги студентам-емігрантам українською діаспорою в 1920-2000 роках. – К.: Укр. Вид. Спілка, 2005. – 920 с.
3. Героїка трагедії Крут / упоряд. М. І. Сергійчук. - К.: Україна, 2008. - 488с.

4. Герої Крут: Лицарський подвиг юних українців 29 січня 1918 року /упоряд. І. Ільєнко. – Дрогобич: Відродження, 1995. – 348с.
5. Дишинський Л. Є. Історія України та її державності. Курс лекцій: навч. посіб. //Л. Є. Дишинський , С.В. Терський , І. Я. Хома та ін. .– Львів: Вид-во «Львівська політехніка», 2009. – 476 с. ( із змісту с. 257).
6. Довідник з історії України( А-Я): посіб. для серед. загальноосвіт. серед. Закладів /за ред. І. Підкови, Р. Шуста. – К.: Генеза, 2001. – 1136 с. ( із змісту с. 376).
7. Збаразький С. Крути. У 40-річчя Великого Чину( 29 січня 1918-29 січня 1958 року). Мюнхен-Нью-Йорк: Шлях молоді, 1958. – 104 с.
8. Історія України: навч. посіб. для підготовки до іспитів . – К.: ЦУЛ, 2013. – 188 с. ( із змісту с.114).
9. Крути. Січень 1918 року: док., матеріали, дослідження, кіносценарій / іст.-культурол. т-во "Герої Крут"; упоряд. Я. Гаврилюк. - К.: ВЦ "Просвіта"2008. - 840с.
10. Кульчицький С. В., Мицик Ю. А., Власов В. С. Історія України: довідник для абітурієнтів та школярів загальноосвітніх закладів. – К.: Літера ЛТД, 2010. – 528 с. ( із змісту с. 316).
11. Литвин В. М. Історія України: підручник. – К.: Наук. думка, 2008. – 784 с. (із змісту с. 430).
12. Сергійчук В. Соборна пам'ять України: календар-альманах 2008. – Вишгород: ПП Сергійчук М.І., 2007. – 288 с. ( із змісту. – с. 13).
14. Сергійчук В. Соборна пам'ять України : календар-альманах 2017 / В. Сергійчук. – Вишгород : Сергійчук М. І., 2016. – 288 с. : фото.
15. Сергійчук В. Українська соборність. Відродження українства в 1917-1920 роках. – К.: Укр. Вид. Спілка, 1999. – 408 с.

## ***ЕЛЕКТРОННІ РЕСУРСИ***

1. Арсеній Яценюк: "Бій під Крутами – подвиг в ім'я України" // Фронт Змін // Режим доступу: <http://frontzmin.org/ua/media/news/none/2004-arsenij-jatsenjuk-bij-pid-krutami-podvig-v-imja-ukrayini-prote-politiki-majut-pamjatati-za-vijskovim-podvigom-chasto-stoyit-bezvidpovidalnist-i-neprofesionalizm-vladi.html>
2. Бойко О. Д. Крути, бій 1918 / Інститут історії України // Режим доступу: [http://history.org.ua/?l=EHU&verbvar=Krutu\\_B%В3у\\_1918&abcvar=14&bbcvar=20](http://history.org.ua/?l=EHU&verbvar=Krutu_B%В3у_1918&abcvar=14&bbcvar=20)
3. Бойко О. Д. Бій під Крутами: історія вивчення / Інститут історії України // Режим доступу: <http://www.history.org.ua/JournALL/journal/2008/2/4.pdf>
4. Володимир Шулгин: від Інгулу до Крут // Гречка: [веб-сайт]. – Електрон. дані. – Режим доступу: <http://old.gre4ka.info/suspilstvo/16006-volodymyr-shulhyn-vid-inhulu-do-krut-fot>.
5. Верстюк В. "Програма № 34, присвячена бою під Крутами 29 січня 1918 року" / Український інститут національної пам'яті // Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua/ua/publication/content/1> Відзначено 92-у річницю пам'яті Героїв Крут / Український інститут національної пам'яті // Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua/en/news/detail/262.htm320.htm>
6. Відкрито Музей Героїв Крут / Українська греко-католицька церква св. Миколая Чудотворця на Аскольдовій могилі. - Режим доступу: <http://askoldova-mohyla.org/uk/item,1472>
7. Ющенко Ю. Крути, 29 січня 2011 р. "Скажи, хто твій батько. І я скажу, ким буде твоя дитина" // YouTube.- Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=fafDDqTM3Hk>
8. ВО "Свобода". "Особливий погляд. Герої Крут".- Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=Oal29z7ZPaI>

9. В історичній перспективі Герої Крут перемогли/День.- Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/290619?idsource=301324&mainlang=ukr>
10. В Україні вшанували 93-річницю Героїв Крут /BBC Ukrainian.- Режим доступу: [http://www.bbc.co.uk/ukrainian/news/2011/01/110129\\_kruty\\_anniversary\\_er.shtml](http://www.bbc.co.uk/ukrainian/news/2011/01/110129_kruty_anniversary_er.shtml)
11. Крути 1918. Захист: тизер фільму // YouTube. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=eyqRZWcvcz0>.
12. Крутянський піст //Пам'ятай про Крути.- Режим доступу: <http://kruty.org.ua/krutjanskij-pist.html>
13. Маланюк Є. Крути: народини нового українця // Рідна Україна: [веб-сайт]. – Електрон. дані. – Режим доступу: <http://www.ridnaukraina.com/view.aspx?type=news&lang=1&nid=80&id=90>.
14. Музей Героїв Крут. ФОТОрепортаж// Високий вал.- Режим доступу: <http://svoboda.fm/culture/Culture/193815.html>
15. Недооцінений урок історії. Герої Крут: фільм // YouTube. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=Bd3t87R4Cd8>
16. Пам'ятай про Крути.- Режим доступу: <http://kruty.org.ua/>
17. Пісні про Крути // Пам'ятай про Крути: молодіжна кампанія [веб-сайт]. – Електрон. дані. – Режим доступу: <http://kruty.org.ua/pisni-pro-kruty>
18. Про вшанування пам'яті Героїв Крут//Законы Украины.- Режим доступу: <http://uazakon.com/document/spart00/inx00339.htm>
19. Про мітинг пам'яті Героїв Крут// OlehSoskinPortal.- Режим доступу: <http://soskin.info/news/29.html>

20. Перші "кіборги": В Україні сьогодні відзначають День пам'яті героїв Крут .- Режим доступу: <https://ua.112.ua/golovni-novyni/pershi-kiborhy-v-ukraini-sohodni-vidznachaiut-den-pamiati-heroiv-krut-477456.html>
21. Скрипник О. «Для перевірки органами ГПУ непридатний» / Служба зовнішньої розвідки України: [веб-сайт]. – Електрон. дані. – Режим доступу: [http://szru.gov.ua/index\\_ua/index.html%3Fp=4584.html](http://szru.gov.ua/index_ua/index.html%3Fp=4584.html)
22. Смолоскипний марш пам'яті героїв Крут: інформаційний портал незалежних націоналістів.- Режим доступу: <http://opir.info/2010/01/29/smoloskypnyj-marsh-pamyati-herojiv-krut>
23. Символіка. Пам'ятай про Крути.- Режим доступу: <http://kruty.org.ua/simvolika.html>
24. Тинченко Я. Життя після Крут. Як склалася доля учасників січневого бою // Історична правда: [веб-сайт].- Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/01/28/19369/>.
25. Україна: забута історія – Крути – Молода Кров: фільм // YouTube. – Режим доступу: [https://www.youtube.com/watch?v=S7eQjbGyWvY&fs=1&hl=uk\\_UA](https://www.youtube.com/watch?v=S7eQjbGyWvY&fs=1&hl=uk_UA)
26. Тицький Б. Миколаївські націоналісти несуть правду про Крути//Націоналістичний портал.- Режим доступу: <http://www.ukrnationalism.org.ua/news/?n=1733&calendar=201108>
27. Чернігівщина туристична: Батурин, Крути/ Український інститут національної пам'яті.- Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua/en/news/detail/124.htm>
28. Шануймо подвиг героїв Крут! .- Режим доступу: <http://ukrnationalism.com/history/81-shanuimo-podvyh-heroiv-krut.html>

29. Ющенко з Тарутою зробили спільну справу//Українська правда.- Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2006/08/25/3148998>